

QADIMGI XALQLARNING ILK DINIY E'TIQOD SHAKLLARI HAQIDA

Hasanboyev To'raqul Foziljon o'g'li

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti o'qituvchisi,

Bosimova Ruxshona Ismatilla qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ibtiodiy odamlarning hayot faoliyati bilan bog'liq, kundalik turmushi ajralmas bo'lagi hisoblangan ilk diniy e'tiqod shakllari xususida so'z boradi. Maqolada ilk diniy qarashlar, uning paydo bo'lishi va shakllanishi, qadimgi xalqlar hayotida ilk diniy e'tiqodlarning roli va ahamiyati haqida yetarlicha ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: İlk diniy e'tiqod shakllari, ibtidoiy odamlar, fetishizm, animizim, totemizim, magiya, Ch. Darvin, Avgust Kont, Lyudvig Buxner, o'jibve qabilasi, dunyo dinlari.

Insonlar ilk davrlardanoq o'zlarini o'rab turgan olam tabiatda yuz berayotgan jarayonlar oldida ojiz bo'lishgan. Jamiyatda insonlarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi, jipslashtiruvchi, ijtimoiylashuv jarayonlaridan biri bu-din, e'tiqod hisoblanadi. Bu jarayonlarni tushunishga harakat qilishgan. Momaqaldiroq, chaqmoq, yashin va boshqa tabiat hodisalariga e'tiqod qilishgan. Misol uchun qadimgi Yunonistonda quyosh xudosi- Gelios, Italiyada(Rim respublikasida) Yupiter -chaqmoq va momaqaldiroq xudosi, Hindistonda momaqaldiroq xudosi Indra hisoblangan. Ularning hayolida bu xudolar qattiqqo'l va qasoskor deya tasavvur etilgan.

Din va diniy e'tiqod to'g'risida so'z ketganda ilk diniy qarashlar qachon paydo bo'lgan degan savol tug'ilishi mumkin. Bu savol tarix fanining eng murakkab masalalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon bilan bo'liq turli xil frazalar mavjud. Bu dinning tarixiy masalasi bo'lib, unga ikki xil javob berganlar. Birinchisi, qandaydir, muddat insoniyat dinisiz yashagan va jamiyatning muayyan bosqichida -yuqori paleolit davridan, bundan 20-40 ming yil avval din paydo bo'lgan. Ikkinchisi, dinning kelib chiqishi insoniyatning paydo bo'lishi bilan bo'liq degan fikrlar mavjud"[3].

Diniy e'tiqodning eng primitiv shakllari bu - totetimizm, fetishizm, animizm, shomoniylilik, sehrgarlik kabi turlari mavjud hisoblanadi. Totemizim-bu ilk diniy e'tiqodlarning eng qadimgi shakllaridan biri hisoblanadi. Bu e'tiqodda asosan insonning paydo bo'lishida uning ba'zi hayvon yoki o'simlik turlari bilan qarindoshlik aloqasi borligiga ishonish.

Yuqorida keltirilganidek, dinning paydo bo'lishi - bugungi kunda fanda dinlarning shakllanishi tarixiga oid ikki xil qarash mavjud.

Birinchi qarashga ko'ra dinning paydo bo'lishi bevosita insoniyatning yaralishi bilan bog'liq. Xudo ilk insonlarni yaratishi bilan ularga o'zini tanitdi, natijada inson ilk dinga e'tiqod qila boshladi. Bunday qarash fanda "teologik yondashuv" deb nomlanadi. Bugun mavjud bo'lgan har qanday din o'zining tarixini insoniyat yaralishi-ilk inson bilan bog'lashini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, islom dinida-Odam va Havvo, yahudiylilik va xristianlikda-Adam va Yeva, zardushtiylikda Govmard, sintoizm-mikado va boshqalar[2].

Mazkur ta'limotlar dinlarning muqaddas manbalarida bayon qilingan. Teologik yondashuvga ko'ra, turli buyumlarga sig'inish va ko'pxudolik, jumladan animizm, totemizm, fetishizm va shomonlik yakkaxudolilikdan keyin yuzaga kelgan.

Dinlarning kelib chiqishi haqidagi ikkinchi qarash fanda "materialistik yondashuv" deb nomlanadi. Mazkur qarashlarning paydo bo'lishi antik davrga borib taqalib, ilk bor qadimgi yunon faylasuflari qarashlarida aks etgan. XVII asrga kelib Yevropada cherkov hokimiyatining susaya boshlashi, hurfikrlilik namoyandalari -din tanqidchilarining paydo bo'lishi, XIX asrning ikkinchi yarmida Charlz Darvin tomonidan "Turlarning kelib chiqishi" (1859) nomli asarning chop etilishi ham turtki bo'ldi. Keyinchalik mazkur qarashlar Avgust Komt va Lyudvig Buxnerlar tomonidan eng cho'qqisiga ko'tarildi. Unga ko'ra din bu ijtimoiy hodisa, inson tafakkuri, emotsiyalari mahsulidir[5].

Mazkur qarash tarafdorlari fikricha, dinlar soddadan-murakkabga, umumiylikdan-xususiylikka, ko'pxudolikdan-yakkaxudolikka tomon uzoq tarixiy evolyutsion jarayonni bosib o'tgan. Unga ko'ra, ilk davrdagi ibtidoiy odamning jismoniy, fiziologik, asab-endokrin, biologik, psixologik va boshqa sohaları o'ziga xos xususiyatlarga ega edi. Bu nafaqat uning hayoti va faoliyatiga, fe'l-atvoriga, balki uning fikrlash darajasiga, kuchli hayajonlanishiga, tasavvur etishiga, mustahkam, haqiqiy yoki soxta mantiqiy qonuniyatlarni kashf etishiga ta'sir ko'rsatadi. Uyqu, tush va nafas olish kabi holatlarda tanani boshqaruvchi va o'lim bilan undan ajratib turuvchi, hayot bag'ishlovchi qandaydir kuch mavjudligiga ishongan ajdodlarimiz, mazkur kuch harakat qiluvchi har bir narsa: daryo, quyosh, oy, daraxt kabi mavjudotlarda bor deb tasavvur qilganlar[1]. Natijada, inson qo'rquvi, hurmati, ehtiyoji va zarurati darajasida ularga sig'ina boshlagan.

Ilk diniy qarashlar va e'tiqod shakllariga Animizm, Fetishizm, Totemizm va Magiya(sehrgarlik)lar kirib, ularning qisqacha sharxiga to'xtalib o'tamiz.

Animizm bu- lotincha jon-ruh ma'nolarini anglatgan bo'lib, tabiatda jon va ruhlar borligiga ishonishdir. Ibtidoiy odamlar tabiat kuchlariga qarshi kurashda ojizlik qilgan, o'z hayoti va tanasidagi turli hodisalar (tush ko'rish, [gallyusinatsiya](#), o'lim va hokazo)ni tushunmagan. Ular jon tana bilan bog'langan va u tanadan chiqib keta oladi, deb hisoblaganlar. Insonda asta-sekin abstrakt tafakkur rivojlanishi bilan

moddiy narsalarga bog'liq ruh to'g'risidagi tasavvurlar paydo bo'lgan. Ruhlar yaxshi, saxiy hamda yomon, yovuz ruhlarga bo'lingan. Ruhlar odamlar hayotiga, turmushiga ta'sir ko'rsata oladi deb tasavvur qilingan. Shu sababli zarur paytlarda ularga qurbonliklar qilganlar[1]. So'zning magik-mo'jizaviy kuchidan foydalanib, inson ruhiyatiga ta'sir etish, uni xastalikdan ozod qilish, tabiatiga ruhiy tetiklik bag'ishlash animizm fazilatlarini hisoblanadi. Shuning uchun xalq baxshilari deganda baxshilik, ya'ni shifo bag'ishlash ma'nosi saqlanib qolgan.

Fetishizm – fransuzcha so'zdan olingan bo'lib, yasalgan, munchiq ma'nolarini anglatadi. Fetishizm g'ayritabiiy xususiyatlarga ega deb hisoblanadigan jonsiz narsalar – fetishlarga sig'inish demakdir. Sig'inish obyektlari, ya'ni fetishlar – tosh, tayoq, ko'zmunchiq, tumor yoki boshqa har qanday buyum bo'lishi mumkin. Fetishizm dinning qadimiy unsurlaridan biridir. Barcha ibtidoiy xalqlarda bo'lgan[5].

Totemizizm (Shimoliy Amerika indianslarining oqibve qabilasi tilidagi „ototem“ – „uning urug'i“ so'zidan) – ibtidoiy diniy e'tiqodlarning ilk shakllaridan biri. U kishilarning ma'lum guruhi bilan hayvon va o'simliklarning muayyan turlari (ba'zan tabiat hodisalari, jonsiz narsalar) o'rtasida g'ayritabiiy aloqa, qon-qarindoshlik bor degan e'tiqodga asoslanadi. Hayvonlar, o'simliklar, jonsiz predmetlar totem hisoblangan. Totemlar (ko'pincha hayvonlar) ov qilinmagan, o'ldirilmagan, go'shti yeyilmagan, ular go'yo kishilarning qudratli himoyachisi hisoblangan. Qabila, urug' har bir a'zosining hayoti va farovonligi totemga bog'liq deb qaralgan. Ular o'z totemini qarindoshi, akasi, otasi, do'sti deb hisoblagan. Har bir qabila, urug' o'z totemining nomi bilan atalgan. Totemistik e'tiqod va marosimlar muayyan ko'rinishda ko'p xalqlarda, ayniqsa, Avstraliyadagi qabilalarda saqlanib qolgan[4].

Magiya bu- yunoncha so'zdan olingan bo'lib, sehrgarlik, afsungarlik demakdir. Ibtidoiy odamlarning diniy tasavvurlari majmuasi hisoblangan magiya sehr-jodu, kuf-suflar orqali tabiat hamda hayotdagi yaxshilik va yovuzlik kuchlariga, shayton-u iblislarga ta'sir ko'rsatish amallari hisoblanadi[5].

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ibtidoiy davr odamlari hayotida ilk din va diniy qarashlar qaysidir ma'noda tabiat kuchi oldida ularni ojizligi yoki tabiat hodisalarini tub mohiyatini tushunib yetmasligi natijasida vujudga kelgan va keyinchalik, din sifatida shakllangan. Ibtidoiy diniy qarash shakllaridan animizm, fetishizm, totemizm kabi turlari mavjud bo'lib, ular odamlar yashash jarayoni, kundalik turmushining ajralmas qismi sifatida qaralgan. Har bir din va diniy e'tiqod shakllarida o'ziga xos ikki qarama qarshilik ezigulik va yovuzlik kabi unsurlar faoliyati talqin qilingan. Bu ibtidoiy diniy qarashlar, e'tiqod shakllari eng qadimgi xalqlar hayotida keyingi davrlarda dinlarni, u esa jahon dinlarini vujudga kelishiga zamin yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Narbekov A. V. Dinshunoslik asoslari (o'quv qo'llanma). Toshkent. 2007. 4-23-b.
2. Najmiddinov J., Karimov J., Turdiyeva D.. Dinshunoslik. Qomusiy lug'at. Toshkent. 2017. 480-b.
3. Raximjanov D.A., Ernazarov O.K. Dinshunoslikka kirish. Toshkent. 2018. 29-b.
4. O'zbek milliy ensiklopediyasi. Toshkent. 2004. 512-b.
5. www.wikipedia.uz internet sayti.